

Nazwy miejscowe jako nośniki wiedzy o przeszłości regionu (na przykładzie wybranych nazw z okolic Ostrowi Mazowieckiej)

W skład powiatu ostrowskiego wchodzi 11 gmin: jedna miejska (Ostrów Mazowiecka), jedna miejsko-wiejska (Brok) i 9 gmin wiejskich: Andrzejewo, Boguty-Pianki, Małkinia Górna, Nur, Ostrów Mazowiecka, Stary Lubotyń, Szulborze Wielkie, Wąsewo, Zaręby Kościelne. Prawa miejskie posiadały wcześniej: Nur i Andrzejewo (miasto założył w 1528 r. Andrzej Krzycki, biskup płocki, na gruntach wsi Wronie). Pierwsze notowania nazw poświadczane są w źródłach od XII do XX wieku, np. pod rokiem 1161 – Zuzela, 1240 – Brok, Lubotyń, Nagoszewo, 1839 – Popielarnia, 1921 – Lipniki. Fakt pojawienia się nazw miejscowości wiąże się nierozdzielnie z historią osadnictwa na tym obszarze: zakładania nowych osad, podziałów osad już istniejących czy ich wyludnienia. W wyniku nadań książęcych część ziem stała się własnością szlachecką, część kościelną (dobra biskupów płockich i kanoników regularnych z Czerwińska). Historycznie jest to obszar należący do Mazowsza, obejmuje dawną ziemię nurską oraz skrawek ziemi łomżyńskiej. Na zjeździe książąt mazowieckich, który odbył się w Sochaczewie ok. 1380 r., ziemia nurska została podzielona na trzy powiaty: kamieniecki, nurski i ostrowski. W granicach dzisiejszego powiatu ostrowskiego znajdują się miejscowości, które w XVI w. należały do powiatów: ostrowskiego (np. Ostrowia (= Ostrów), Wąsowo (= Wąsewo), nurskiego (np. Andrzejów (= Andrzejewo), Boguty, Brok, Małkinia, Nur, Sulborze (= Szulborze), Zaręby Kościelne), kamienieckiego (np. Nagoszewo, Osuchowo (= Osuchowa) oraz łomżyńskiego (np. Lubotyń, Gniazdowo). Po śmierci ostatniego z książąt mazowieckich na sejmie w 1529 r. Mazowsze zostało wcielone do Korony (por. Samsonowicz 1989, 2006; Tyszkiewicz 2015). Część gminy Małkinia Górna, obejmująca obszar dawnej gminy Prostyń, leżała w granicach Podlasia. Po unii lubelskiej Województwo Podlaskie zostało włączone do Korony.

Część źródeł historycznych dotyczących historii powiatu ostrowskiego została opublikowana, część pozostaje w archiwach państwowych (Archiwum Głównym Akt Dawnych, archiwach w Siedlcach, Białymstoku i Lublinie) i kościelnych (parafialnych, diecezjalnych i zakonnych). Ze źródeł opublikowanych można przykładowo wymienić następujące:

- *Kodeks dyplomatyczny Księstwa Mazowieckiego*, wyd. Jan Tadeusz Lubomirski, Warszawa 1863.
- Adolf Pawiński, *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. 5: Mazowsze, *Źródła dziejowe*, t. 16, Warszawa 1895.
- Aleksander Jabłonowski, *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. 6: Podlasie, cz. 1–3, *Źródła dziejowe*, t. 17, Warszawa 1908–1910.
- Irena Gieysztor, Anna Dunin-Wąsowicz, *Lustracje województwa mazowieckiego 1565*, cz. 1, Warszawa 1967.
- *Metryka Księstwa Mazowieckiego z XV–XVI wieku*, wyd. Aleksander Włodarski, t. 1 Księga oznaczona Nr. 333 z lat 1417–1429, Warszawa 1918, t. 2 Księga oznaczona Nr. 334 z lat 1429–1433, Warszawa 1930.
- Jerzy Topolski, Jerzy Wiśniewski, *Lustracje województwa podlaskiego, 1570 i 1576*, Warszawa 1959.
- *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 1–15, opr. Filip Sulimierski, Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski, Warszawa 1880–1914.
- *Kartoteka Słownika historyczno-geograficznego Mazowsza w średniowieczu*. Udostępnione są skany fiszek¹ odnoszące się do poszczególnych miejscowości w powiecie nurskim i łomżyńskim, planowane są publikacje materiałów dotyczących powiatu ostrowskiego i zambrowskiego. Kartoteka zawiera wypisy źródłowe dotyczące osad na Mazowszu, została sporządzona przez Adama Wolffa i jego współpracowników, znajduje się w Pracowni Atlasu Historycznego Instytutu Historii PAN.

Należy też wspomnieć o *Atlasie historycznym Polski. Mazowsze w drugiej połowie XVI wieku* pod red. Władysława Pałuckiego (1973) oraz mapie Kwartmistrzostwa Generalnego Wojska Polskiego (*Topograficzeskaja Karta Carstwa Polskago*) z 1839 r. i mapach Karola Perthéesa (województwa mazowieckiego z 1783 i podlaskiego z 1795 r.) czy spisach miejscowości (*Tabella miast, wsi, osad Królestwa Polskiego z wyrażeniem ich położenia i ludności*, t. 1–2, Warszawa 1827 i *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dn. 30 września 1921 r.*, Warszawa 1925). Równie ważne są źródła współczesne, udostępnione (aktualizowane na

¹ [<http://rcin.org.pl/dlibra/publication/8825?tab=1>] (dostęp 20.09.2018).

bieżący) na stronie Głównego Urzędu Geodezji i Kartografii: *Wykaz urzędowych nazw miejscowości i ich części z obszaru Polski*, obwieszczenie Ministra Administracji i Cyfryzacji z 13.10.2015 r. oraz Państwowy Rejestr Nazw Geograficznych (baza zawierająca nazwy urzędowe, zestandaryzowane i niestandaryzowane miejscowości i obiektów fizjograficznych), opracowany przez Komisję Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych MSWiA.

Do badań naukowych nad mikrotoponimią pow. ostrowskiego mogą być wykorzystane, opracowane przez Komisję Ustalania Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych, opublikowane przez Urząd Rady Ministrów Biuro do Spraw Prezydów Rad Narodowych: *Urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych. Nr 134: Powiat ostrowski, województwo warszawskie* (1971).

Wymienione wyżej źródła dają jedynie orientację w ich typach oraz w ich różnorodności. Obszerne wykazy źródeł znajdują się w opracowaniach naukowych poświęconych nazewnictwu lub historii miejscowości, poszczególnych parafii czy ziem.

Nazwy miejscowe i terenowe z obszaru Mazowsza (a więc też z tych terenów) były przedmiotem zainteresowań zarówno historyków (Adama Wolffa [1955, 1956], Jerzego Wiśniewskiego [1982]), jak i językoznawców. Spośród opracowań językoznawczych przede wszystkim należy wymienić książkę Karola Zierhoffera pt. *Nazwy miejscowe północnego Mazowsza* (1957), monografię Urszuli Bijak poświęconą *Nazwom miejscowym południowej części dawnego województwa mazowieckiego* (2001) oraz opracowywany w Pracowni Onomastyki PAN słownik *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany*. Słownik ukazuje się od r. 1996, do tej pory wydano 14 tomów (A–Sn), od tomu 10 jego redaktorami są: Kazimierz Rymut, Barbara Czopek-Kopciuch i Urszula Bijak, redaktorami t. 9 byli K. Rymut i B. Czopek-Kopciuch, tomy od 1 do 8 redagował K. Rymut. We wszystkich tych opracowaniach podana jest pełna dokumentacja historyczna poświadczająca nazw oraz objaśniona ich etymologia, zgodna z najnowszym stanem badań.

Szczególne zainteresowanie badaczy wzbudzają charakterystyczne dla toponimii Mazowsza nazwy patronimiczne, rodowe oraz nazwy zestawione (por. Taszycki 1951; Wolff 1955, 1956; Bijak 1990; Złotkowski 2000, 2017).

Wzmianki o pochodzeniu nazw miejscowych znajdują się także w opracowaniach poświęconych historii Ostrowi i powiatu ostrowskiego (por. Russocki 1975), poszczególnym parafiom (por. Rytel-Andrianik 2011) oraz w regionalnych czasopismach popularnonaukowych (por. Długosz-Kurczabowa 2015).

Dawnym nazwom terenowym poświęcona jest praca Adama Wolffa i Ewy Rzetelskiej-Feleszko *Mazowieckie nazwy terenowe do końca XVI wieku* (1982).

Cechą charakterystyczną toponimii na tym terenie jest duża wariantywność nazewnicza, przejawiająca się w występowaniu form obocznych i częstych

zmianach postaci morfologicznej nazw. Zmiany formalne w nazwie jednego obiektu na płaszczyźnie diachronicznej i synchronicznej (warianty fonetyczne, morfologiczne czy leksykalne) określane są terminem polionimii (por. Bijak 2016)². Jako przykład można podać nazwy następujących wsi, które w źródłach poświadczane są w postaci różnej od współczesnej:

- *Andrzejewo*: *Wronie* 1240, 1444, 1517; *Andrzejów* 1528, 1578, 1827; *Andrzejewo* 1839; *Andrzejów* 1880; *Andrzejewo* 1921, 1971 (SNMP, I/22);
- *Pólki*: *Polka* 1887, 1921; *Pólki* 1952 (SNMP, IX/225);
- *Przyborowie*: *Przyborowo* (1436) 1456; *Przeborowo* 1510; *Przyborowo Malinowo*, *Przyborowie Malinowo* 1578; *Przyborowie* 1783–1784; *Przyborowice* albo *Przyborowo* 1882; *Przyborowo* 1921; *Przyborowie* 1952, 1971 (SNMP, IX/329–330);
- *Przeździecko*: *Biezdziezie* 1240, *Przeździecko* 1425, *Przeździecko/Przeździeck* (*Lenarty, Jachy, Mroczyki, Opaty/Grzymały*), *Przeździeckie* (*Mroczyki*) 1578 (SNMP, IX/324).

Toponimy z obszaru powiatu należą do różnych grup nazw wyodrębnionych ze względu na ich motywację genetyczno-znaczeniową. Te grupy nazw zdefiniował Witold Taszycki w pracy *Słowiańskie nazwy miejscowe (Ustalenie podziału)* (1946). W stosunku do jego propozycji, zasadnicza zmiana polega na redefinicji grupy objętej nazwą *nazwy deminutywne*. W zgodzie z propozycją Henryka Borka (1988: 46), choć nie z jego intencją, poszerzono tę grupę nazw o nazwy pochodzące od nazw innych obiektów geograficznych w ogóle, nie tylko nazwy deminutywne. Tak wyróżnioną grupę nazw określono terminem *nazwy relacyjne*.

W wypadku apelatywów ich przeniesienie do kategorii nazw własnych dokonuje się w wyniku onimizacji, z udziałem wykładników formalnych (derywacja sufiksalna, paradygmatyczna i kompozycja) lub bez zmian formalnych (derywacja semantyczna). Źródłem toponimu może być też nazwa własna innego obiektu, wówczas mówimy o tranzonimizacji. Kreacja toponimiczna w tym wypadku – podobnie jak w wypadku onimizacji – dokonuje się z udziałem wykładników formalnych lub bez zmian formalnych.

Niektóre z istniejących nazw stają się centrum rozbudowanego gniazda toponimicznego. Taką nazwą jest *Brok* (1421)/*Magnus Brok* (1414–1425), zwany też *Broczkiem*, *Broczyskiem* 1880 (SGKP I/376), nazwa prawego dopływu Bugu. U. Bijak (2017: 6) do tego gniazda włącza:

- n. wodne *Lutobrok* (1499), dziś *Prut*; *Mały Brok/Parvus Brok* (1414–1425), też zwany *Broczkiem* (1880) (SGKP I/376) → n. m. *Goski-Parva Brok* (1578), dziś *Boruty-Goski*, n. m. *Brajciszewo-Parva Brok*

² W węższym znaczeniu oznacza różne genetycznie nazwy danego obiektu.

(1578), dziś *Brajczewo-Sierzputy*, n. m. *Skarzyno-Parva Brok* (1578), dziś *Skarzyn Stary*;

- n. miasta *Brok* (1240) i wsi *Brok* (1494), n. m. *Zabrocze, Żelazy-Brokowo; Kępiste a Brok* (1578, dziś *Kosuty*), *Óldaki-Magnabrok* (dziś *Óldaki*);
- n. terenowe *Broczysko, Pod Brokiem* (2x).

Nazwy miejscowe są źródłem informacji o właściwościach topograficznych terenu, na którym lokowane były osady, o działaniach podejmowanych przez człowieka, wytworach kultury materialnej i duchowej, a także o ludziach, którzy je zakładali lub w nich zamieszkali.

Jak pokazują badania K. Zierhoffera w tej części Mazowsza w wieku XV i XVI najliczniejszą grupę wśród nazw miejscowych stanowiły nazwy dzierżawcze, rodowe i topograficzne. Przy czym w poszczególnych powiatach proporcje pomiędzy tymi typami nazw układały się różnie, w powiatach ostrowskim, nurskim i kamienieckim dominowały nazwy dzierżawcze, w łomżyńskim – rodowe. Zestawienie pokazuje też różnice w dynamice procesów osadniczych, najwięcej nowych wsi powstało w powiecie nurskim.

Typ nazwy \ Powiat	pow. ostrowski		pow. nurski		pow. kamieniecki		pow. łomżyński	
	do XV w.	XVI w.	do XV w.	XVI w.	do XV w.	XVI w.	do XV w.	XVI w.
rodowe	5	10	14	99	4	11	18	50
patronimiczne	1	1	1	–	2	1	5	3
etniczne	–	–	–	–	–	–	–	–
służebne	–	–	1	3	2	3	–	–
dzierżawcze	8	18	20	141	16	25	19	28
topograficzne	9	12	11	12	6	14	13	27
kulturowe	–	3	4	10	2	10	2	4
deminutywne	–	1	–	3	1	1	1	2
wieloznaczne	1	8	4	10	9	9	3	9
ogólna liczba nazw w powiecie	24	53	55	198	42	74	61	123

Tabela 1. Zestawienie typów nazw w pow. ostrowskim, nurskim, kamienieckim i łomżyńskim (w granicach administracyjnych z XVI w.) (na podstawie: [Zierhoffer 1957, 90, 95]).

Nazwy topograficzne dają informację o ukształtowaniu terenu, rodzaju gleby, występującej florze i faunie. W tej grupie znajdują się np. takie nazwy, jak:

- *Biel* 1442, od ap. *biel* 'mokradło, bagno, podmokła łąka' (SNMP, I/168);
- *Grądziki* 1783, od ap. *grądzik* 'wynioślejsze miejsce na łąkach albo bagnach, niekiedy porośnięte drzewami', w lm. (SNMP, III/362);
- *Jasienica* ok. 1240, od ap. stp. *jasień* 'jesień', z suf. *-ica* (SNMP, IV/110);
- *Lipniki* 1921, od ap. *lipnik* 'las lipowy', w lm. (SNMP IV/147, 146);
- *Mokrylas* 1488, od wyr. *mokry las*, w formie zrostu, przejściowo zestawienia: *Mokry Las* 1783, 1827 (SNMP, VII/225);
- *Podbiele* 1425, od wyr. przyimkowego *pod bielami*, z suf. *-e* (SNMP, IX/16), por. *Biel*;
- *Podborze* 1925, od wyr. przyimkowego *pod borem*, z suf. *-e* (SNMP, IX/16);
- *Prosienica* (1414–1425) 1456, od ap. *proso* 'roślina uprawna' + suf. *-enica* (SNMP, IX/255);
- *Rogóżnia* 1877, od ap. *rogoża*, *rogoza*, *rogozie* 'pałka szerokolistna' + suf. *-nia* (SNMP, XI/49);
- *Rząśnik* 1462, od ap. *rząsa*/*rzęsa* 'rodzaj roślin wodnych' + suf. *-nik* (SNMP, XII/134);
- *Stok* 1524, od stp., gw. *stok* 'strumyk, źródło' (Zierhoffer 1957: 346);
- *Wiśniewo* 1426, od ap. *wiśnia*, z suf. *-ewo* (Zierhoffer 1957: 379).

Na zależności pomiędzy obiektami geograficznymi (rzeką a leżącą nad nią miejscowością czy miejscowościami położonymi w pobliżu) i ich nazwami wskazują **nazwy relacyjne**. Do tej grupy należą np.:

- nazwy ponowione od nazwy rzeki (bez żadnych wykładników formalnych): *Tymianka* n. rz. → n. m. *Tymianka* (Zierhoffer 1957, 370);
- nazwy dyferencyjne, służące różnicowaniu formalnemu nazw. Są wśród nich np.:
 - a) nazwy utworzone od nazwy miejscowości położonej w pobliżu za pomocą suf. *-ek*, *-ka*, *-ki*:
 - *Jelonki* Atlas XVI, od n. m. *Jelenie*, z suf. *-ki* (SNMP, IV/168);
 - *Nagoszewka* 1921, od n. m. *Nagoszewo*, z suf. *-ka* (SNMP, VII/333);
 - *Rogówek* 1877, od n. m. *Rogowo* (*Stare Rogowo*, *Rogowo-Folwark*), z suf. *-ka* (SNMP, XI/47).
 - b) nazwy zestawione z członem *Nowy/Nowa/Nowe*, pozostające w opozycji do nazw z członem *Stary/Stara/Stare*. Tego typu nazwy zestawione należą do młodszej warstwy nazewniczej, notowane są w SGKP i w spisie z 1921 r.:
 - *Nowa Grabownica* : *Stara Grabownica* 1881;

- *Nowe Lubiejewo* : *Stare Lubiejewo* 1921;
- *Nowe Osuchowo* : *Stare Osuchowo* 1886 (dziś *Nowa/Stara Osuchowa*);
- *Nowa Ruskołęka* : *Stara Ruskołęka* 1889.

Człon *Stary* nie zawsze pozostaje w opozycji do nazwy z członem *Nowy*, np. w nazwach zestawionych z członem utożsamiającym *Lubotyń* człon odróżniający *Stary* występuje obok *-Kolonie*, *-Włoki* i *-Morgi*. Wsie *Lubotyń-Włoki* i *Lubotyń-Morgi* powstały w końcu XIX w. w wyniku parcelacji folwarków rządowych³.

- c) nazwy zestawione, w których stosunek pomiędzy członami tych nazw jest pozornie równorzędny, a człony nazw nie są zgodne pod względem liczby i rodzaju (por. U. Bijak 1990: 32). Są one charakterystyczne dla Mazowsza i Podlasia, ich powstawanie w starszym okresie jest wynikiem rozdrobnienia własności szlacheckiej (np. *Tymianka-Jadamy* czy *Tymianka-Stasie*), w XIX–XX w. uwłaszczenia chłopów, parcelacji i komasacji gruntów (np. *Kalinowo-Parcele*, *Andrzejewo Kolonie*, *Rogowo-Folwark*) (por. Bijak 2001: 315–319). Rozkład tych nazw w powiecie ostrowskim⁴ jest nierównomierny. Nazwy typu *Tymianka-Jadamy* występują dziś w gminach *Andrzejewo*, *Boguty-Pianki*, *Nur*, *Szulborze Wielkie*, *Zaręby Kościelne*, nie ma ich w nazewnictwie miejscowym w gminach *Brok* i *Wąsewo*, nowsze nazwy z członami charakterystycznymi typ obiektu nie występują w gminie *Brok*. Te różnice po części wynikają z różnic w strukturze własności, *Brok* i okoliczne wsie stanowiły własność kościelną, w wypadku okolic drobnoszlacheckich (*Wąsewo* i np. *Nur*, *Boguty-Pianki*) być może z wielkości nadań i specyfiki osadniczej. Trzeba też mieć na uwadze fakt, że stan współczesny nie zawsze odpowiada historycznemu.
- d) nazwy zestawione z członem lokalizującym, np. *Łęg Nurski* (od n. m. *Nur*); *Murawskie Nadbużne* czy *Zawisty Nadbużne* (od n. rz. *Bug*).

Na rezultaty działań człowieka wskazują **nazwy kulturowe** (przez W. Taszyckiego zwane *kulturalnymi*). Tę grupę reprezentują m.in. nazwy:

- *Budy-Grudzie* (*Budy Grodzie* 1827), człon pierwszy od ap. *buda* ‘szałas, osada leśna, prymitywny zakład przetwórstwa drewna, kram targowy’ (SNMP, I/424), człon drugi od dawnego i gw. *gródz*, *grodz* ‘ogrodzenie’, ‘zagroda, łąka ogrodzona, okólnik, pastwisko’ (SW, I/916);

³ Por.: *Historia gminy Stary Lubotyń* [<https://www.lubotyń.pl/userfiles/docs/historia.pdf> (dostęp: 25.10.2018)].

⁴ Za podstawę przyjęto spis wsi na stronie: [<http://www.wsiepolskie.pl/powiat/242/ostrowski>] (dostęp: 25.10.2018)].

- *Kolonie* (*Andrzejewo-Kolonie*, cz. wsi Andrzejewo 1971), od ap. *kolonia* ‘osiedle położone z dala od centrum miasta, osady, wsi; nowa osada’ [SJPDor, III/823-824];
- *Obryte* 1240, od imiesłowu *obryty* (*obryć*, stp. *ryć* ‘kopać, rydłem, motyką poruszać ziemię’ (SNMP, VIII/25);
- *Parcele* (*Kalinowo-Parcele* 1971), od ap. *parcela* ‘działka wydzielona z większego obszaru’ (SNMP, IV/262);
- *Popielarnia* 1839 – od ap. *popiół* + suf. *-arnia*; przypuszczalnie oznaczała miejsce spalania drewna na węgiel drzewny, lub nieurodzajną glebę (SNMP, IX/157);
- *Przewóz* 1783 (dziś *Małkinia Mała-Przewóz*), od ap. *przewóz* ‘miejsce i urządzenie służące do przeprawy przez wodę [tu: przez Bug]’ (SNMP VI/487);
- *Połazie* 1425 (dziś *Pułazie*), od stp. *połaz* ‘pasieka, miejsce na którym stoją ule z rojami pszczół’ lub od wyr. przyimkowego *po łazach*, stp. *łaz* ‘grunt uprawny na miejscu wyrobionym w lesie, czyli wyciętym i wypalonym’; *Pułazie* wynik podwyższenia artykulacji *-o- >-u-* przed spółgłoską sonorną (SNMP, IX/394);
- *Siedlec* 1516 (dziś *Sielc*), od ap. *siodło* ‘sioło’, z suf. *-ec*, lub od ap. **siedlec*; *Sielc* wynik uproszczenia grupy spółgłoskowej *-dl-* oraz wyrównania analogicznego w obrębie tematu fleksyjnego (SNMP, VI/220);
- *Włóki* (*Lubotyń-Włóki* 1884), od ap. *włóka* ‘miara powierzchni = 30 morgom’ (SW VII/660);
- *Uścianek* 1428, od wyr. przyimkowego *u ściany*, z suf. *-ek*, por. *zaścianek* (Zierhoffer 1957, 373).

W licznych na tym terenie **nazwach rodowych** zachowały się nazwiska rodzin (rodów) zamieszkujących te miejscowości. Występują one w formie liczby mnogiej, por. np.:

- *Dybki* 1783, od n. os. *Dybek* (SNMP, II/468);
- *Guty* 1473 (dziś *Guty-Bujno*), od n. os. *Gut*, możliwe, że antr. jest pochodzenia niem. (*Gutt, Gutte*) lub prus. (*Gutte*) (SNMP, III/449);
- *Jelenie* 1441, od n. os. *Jeleń* (SNMP IV/162);
- *Klimunty, Klimąty* 1500 (dziś *Klimonty*), od n. os. *Klimunt/Klimont/Klimąt* (: *Klemens*) (SNMP, IV/499);
- *Konarze* 1479, od n. os. *Konarz* (SNMP, V/95);
- *Koziki* (Atlas XVI w.), od n. os. *Kozik* (SNMP, V/242);
- *Mysłibory* 1447, od n. os. *Mysłibor* (SNMP, VII/315);
- *Nienalty* 1449, od n. os. *Nienalt*, antr. bałt. pochodzenia, por. prus. *nautei* ‘bieda’ (SNMP, VII/422);

- *Ołdaki* (1414–1425) 1456, od n. os. *Ołdak*, antr. niem. pochodzenia, por. niem. *alt* ‘stary’, dln.niem. *ald*, lub od stp. *(h)ołd* (SNMP, VIII/113);
- *Rostki-Daćbogi* 1783 (*Rostki Michałowice* XVI Atlas), człon pierwszy od n. os. *Rostek* (SNMP, XI/90), człon drugi od n. os. *Dadzobog, Daćbogi* wynik adideacji do *dać* + *Bóg* (SNMP, II/250);
- *Sagaje* 1889 (wcześniej: *Stochy* 1808, *Stok Osada* 1839, *Smok-Sagaje* 1889), od n. os. *Sagaj*, gw. ap. *saga* ‘na ukos, na przełaj’, *sag* ‘płaszcz wojskowy’ (SNMP, XIII/25);
- *Smolechy* 1578, od n. os. *Smolech* (SNMP, XIV/177);
- *Ślepowrony* (Atlas XVI w.), od n. os. i n. herbu *Ślepowron* (por. Zierhofer 1957: 359).

W tych nazwach zachowały się dawne imiona słowiańskie (*Myślabor*), imiona chrześcijańskie (*Klimunt*), a także nazwy osobowe odapelatywne (przez-
zwiska, przydomki). Z języka niemieckiego mogą pochodzić nazwy osobowe: *Ołdak* i *Gut*, ta ostatnia, podobnie jak *Nienalt*, może być pochodzenia pruskiego.

Dominujący na tym obszarze typ nazw rodowych narzuca – o czym świad-
czy przypadek *Tymianki* – formę liczby mnogiej innym nazwom (por. tabela 2).

Do grupy **nazw patronimicznych**, oznaczających potomków osoby, której imię lub przezwisko stanowi podstawę nazwy miejscowej, należą np.:

- *Janowięta* (*Kamieńczyk-Janowięta* 1783, dziś *Kamieńczyk-Jankowięta*), od im. *Jan, Janek* (SNMP, IV/65);
- *Nagoszewicy* 1240 (dziś *Nagoszewo* 1487), od n. os. *Nagosz* (SNMP, VII/333);
- *Piotrowięta* (*Skłody-Piotrowięta* XVI Atlas, dziś *Skłody-Piotrowice*), od im. *Piotr* (SNMP, XIV/35);
- *Szczepanowice* (*Białe-Szczepanowice* 1827), od. im. *Szczepan* (SNMP, I/146).

Nazwy są tworzone za pomocą suf. *-(ow)ice/-(ew)ice* (w formie męskoosobowej *-(ew)icy*) i charakterystycznego dla toponimii Mazowsza suf. *-(owi)ęta*.

Imię założyciela miejscowości, zasadźcy, właściciela zachowane zostało w **nazwach dzierżawczych** takich, jak np.:

- *Czesin* 1921, od im. *Czesia*, z suf. *-in* (SNMP, II/231);
- *Drewnowo* 1482, od n. os. *Drewno* (założycielem wsi był Jan Drewno 1519)⁵, z suf. *-owo* ([SNMP, II/422);
- *Janczewo* 1478 (dziś *Janczewo-Sukmanki*), od n. os. *Jancz*, z suf. *-ewo* (SNMP, IV/52);

⁵ Nazwa lasu została zapisana rok później, w 1520: „silva vocata Drewnowo, quam quidam Joannes de Przydanowo nominatus Drewno possidebat” (Wolff, Rzetelska-Feleszko 1982: 42).

Atlas XVI (mapa) (Atlas XVI (indeks) ^a)	1892 (SGKP XII/706)	2018 PRNG (1971 UWNMiOF)
Tymianka Adamy [(= T. Jadamy, T. Goradły, T. Gorazdy), T. Wielka*]	Tymianki Adamy	Tymianki - Adamy
Tymianka Bucie [= (T. Buciowie), T. Jakusze* (T. Jakusie)]	T. Bucie	T.-Bucie
T. Dębosze	T. Dębosze	T.-Dębosze, cz. wsi T.-Okunie
T. Moderki [= T. Jamiołki* (T. Jemiołki), T. Moderki (T. Modzele?, T. Malalarze?)]	T. Moderki	T.-Moderki
T. Okunie[+ = (T. Parzymięsy)]	T. Okunie	T.-Okunie
T. Pacholy	T. Pacholy	T.-Pacholy, cz. wsi T.-Okunie
T. Nowa Wieś[*]	T. Skorki a. Skóry	T.-Skóry
T. Stasie [= T. Stasie (T. Stasiowięta, T. Bdele?), T. Świeśki*]	T. Stasie	T.-Stasie, cz. wsi T.-Bucie (1971 WUNMiOF)
-	T. Synaki	Synoki, cz. wsi T.-Moderki (1971 WUNMiOF)
T. Szklarze[+ = T. *Moczydła*, T. Szklarze (T. Ścklarze)]	-	T.-Szklarze
T. Wachnie[+ (T. Przeczki?)]	-	-

^a Symbole stosowane w Atlasie, cz. 2: * miejscowości niezlokalizowane, ** miejscowości o lokalizacji przybliżonej, + miejscowości zaginione, dokładnie zlokalizowane.

Tabela 2. Nazwy zestawione z pierwszym członem *Tymianka* w XVI w., *Tymianki* w XIX/XX w. i 2018 (uzupełnione o dane z 1971)

- *Kosowo* (*Losovo* 1240, *Cossowo* 1473) (dziś *Kosewo*), od n. os. *Kos*, z suf. *-owo* (SNMP, V/161–162);
- *Lubiewo* (1439) 1456 (dziś *Lubiejewo*), od nazwy herbu – *Lubiewo* (*Lubiewa*, *Trzaska*) (Zierhoffer 1957: 242);
- *Mianowo* (1414–1425) 1456 (zapisy też *Janowo* (?) 1465, 1516, 1578), od n. os. *Mian*, z suf. *-owo* (SNMP, VII/33);
- *Pęchratka* 1511 (1517), możliwe, że od n. os. *Pęchrat* (z wsch. słow. *Pankrat*), z suf. *-ka* i wtórną nosowością (SNMP, VIII/377);
- *Puzdrowizna* 1783–1784, od n. os. *Puzdro*, z suf. *-owizna* (SNMP, IX/408);
- *Wąsowo* (1428) (dziś *Wąsewo*), od n. os. *Wąs*, z suf. *-owo* (Długosz-Kurczabowa 2015; Zierhoffer 1957: 375).

W tej grupie nazw zwracają uwagę nazwy utworzone za pomocą suf. *-ewo/-owo*. Na Mazowszu suf. *-ewo* dodawany był do tematów zakończonych na spółgłoskę miękką, *-owo* – do tematów zakończonych na spółgłoskę twardą. Typ na *-ewo* okazał się w pow. ostrowskim bardziej ekspansywny, niektóre nazwy zmieniły swoje zakończenie z *-owo* na *-ewo*. Do takich nazw należą: *Kosewo* i *Wąsewo*, stało się to w XIX wieku.

Do nazw, które są **dwu-** lub **wieloznaczne** i nie można ich zakwalifikować do jednej z wymienionych grup, należą m.in.:

- *Kaczkowo* (1465) 1517, od n. os. *Kaczka*, z suf. *-owo*, też ap. *kaczka* (SNMP, IV/240–241);
- *Osuchowo* 1240 (w XVI w. *Osuchowo/Osuchowa*, dziś *Osuchowa*), od n. os. *Osuch* lub ap. *osuch* ‘wysepka, kępa, miejsce suche, piaszczyste na bagnie’, z suf. *-owo* (wtórnice *-owa*) (SNMP, VIII/234);
- *Przejmy* (k. Poręby) 1783, od ap. *przejma/przyjma* ‘przetok, wąski pas wody pomiędzy dwoma przeciwległymi brzegami; cieśnina’ lub ‘przejście, przejście czegoś po kimś’, nie można wykluczyć, że od nazwy młyna *Przejma* (XVI Atlas; SNMP, IX/346).

Za **nazwę niejasną**, nieprzejrystą semantycznie, uznaje się *Pałapus* (SNMP, VIII/282).

Pytania o pochodzenie nazw są stawiane bardzo często. Etymologia niektórych nazw wydaje się ustalona, nie zawsze jednak rozstrzygnięcia językoznawców bywają zgodne z oczekiwaniami osób interesujących się pochodzeniem nazw. O rozbieżnościach, istniejących pomiędzy ustaleniami specjalistów zajmujących się nazewnictwem miejscowym a informacjami o pochodzeniu nazw zamieszczanymi w internecie czy publikacjach historycznych, mogą świadczyć objaśnienia etymologii nazw *Ostrów* i *Prostyń*.

W Wikipedii o pochodzeniu nazwy *Ostrów* znajdujemy następującą informację:

Etymolodzy spierają się, czemu miasto zawdzięcza swoją nazwę. Jedni uważają, że słowo *ostrów* lub *ostrowa* oznaczało *bór*, czyli 60 barci⁶. Inni, że drabinę przygotowaną z wierzchołka drzewa iglastego, po której bartnik dostawał się do barci na tzw. podkur, lub po prostu zamię (*signum*), którym bartnicy oznaczali swe barcie⁷. Nazwa miasta w toku dziejów ulegała znaczącym zmianom. Zaczynając od wieku XV, kiedy to nazwa brzmiała Ostrowo, w akcie lokacyjnym Ostrowya 1434, poprzez Ostrowia, w wieku XIX miasto zwano Ostrów Mazowiecki, Ostrów Łomżyński lub Ostrów w ziemi łomżyńskiej. W okresie międzywojennym używano dwóch nazw, mianowicie: Ostrowia Mazowiecka i Ostrów Mazowiecki. Badania źródłowe nad nazwą miasta i jego herbem prowadził w tym czasie Jan Dołęga-Zakrzewski⁸ – burmistrz Ostrowi Mazowieckiej. W grudniu 1926 Ministerstwo Spraw Wewnętrznych zatwierdziło nazwę Ostrów Mazowiecka. Wybitny językoznawca – profesor doktor Kazimierz Nitsch proponował inną nazwę – *Ostrowia Mazowiecka* – która nie została przyjęta⁹.

Warto zwrócić uwagę, że w tej prezentacji różnych stanowisk zabrakło głosu językoznawców, których zdaniem w pierwotnej nazwie miasta poświadczony jest nienotowany w źródłach wyraz pospolity **ostrowia* (r. żeński), będący formą oboczną do nazwy *ostrów* (r. męskiego) (SNMP, VIII/226). Zanik wygłosowego *-a* jest poświadczony w takich wyrazach jak: *łodzia* > *łódź*, *tonia* > *toń*, *pieczenia* > *pieczeń*, wygłosowe *-w'* uległo dyspalatalizacji, a miękkość *w'* została zachowana w przypadkach zależnych (jak to jest w wypadku nazw *Wrocław*, *Wrocławia*) (Kryński 1925). Jest to zatem nazwa topograficzna, ap. *ostrów* w zn. 'wyspa' notuje Sstp (V/764), w zn. 'kępa na rzece, jeziorze, stawie, wyspa trawą, chrustem, drzewem obrosła; kawałek pola pomiędzy smugami, łąkami albo rowami; gaj, zarośla nad brzegiem rzeki' SW (III/872).

W książce o historii parafii w Prostyni ks. Paweł Rytel-Andrianik (2011: 18–21] podaje – sięgając do wielu źródeł i opracowań historycznych oraz dostępnych słowników nazw miejscowości¹⁰ – cztery etymologie nazwy *Prostyń*:

1. „... Prostyń pochodzi od przezwiska, jakim określano mieszkających tu ludzi. Prostyń więc mogłaby pochodzić od wyrazu „prosty”, co oznaczało człowieka

⁶ Forma *ostrowa*, jako gwarowa, w tym znaczeniu jest odnotowana w Słowniku warszawskim [SW, III/872].

⁷ Słownik staropolski notuje *ostrew/ostrow* (z odesłaniem do *ostrwa*) w opisie herbu 'pień drzewa z długimi, wystającymi sękami' [Sstp, V/673].

⁸ Por. A. Zakrzewski, *Geneza nazwy i herbu Ostrowi Mazowieckiej*, w: [Russocki 1975: 368–380].

⁹ [https://pl.wikipedia.org/wiki/Historia_Ostrowi_Mazowieckiej, dostęp: 25.10.2018]

¹⁰ Autor daje odesłania do hasła *Prostki* w słowniku K. Rymuta (1987, 192) i S. Rosponda (1984, 305).

- nie będącego szlachcicem. Tę hipotezę potwierdza fakt, że szlachta mazowiecka przywędrowała tu tuż po powstaniu osady¹¹.
2. „...nazwę mogli przynieść ze sobą właśnie osadnicy mazowieccy. Często przenosili oni ze sobą nazwy topograficzne [...]. Na północy Polski w okolicach Kamienia Pomorskiego i Cybowa jest rzeka Prostynia. Niektórzy przypuszczają, że osadnicy przybyli tu znad tej rzeki¹²”.
 3. „... od nazwiska Prostek. W niektórych herbarzach czytamy, że część rodziny o nazwisku Prostek przeszła z ziemi łomżyńskiej do Prus Wschodnich i zniemczywszy się przyjęła nazwisko Prostek. Inna część rodziny miała osiedlić się na Podlasiu i zmienić nazwisko na Prostyński od swego dziedzictwa wsi Prostynia. Jako herb tegoż rodu niektórzy podają Lubicz. Weryfikując jednak powyższe dane z dokumentami archiwalnymi, stwierdza się, że Prostkowie z Prus herbu Lubicz nie byli bliskimi krewnymi Prostyńskich z ziemi drohickej¹³”.
 4. „... od rdzenia słowotwórczego „brost = prost¹³, oznaczającego bród. Jako że Prostyń położona jest nad Bugiem, w pobliżu mogło być miejsce przeprawybrodu z jednej strony rzeki na drugą”.

Autor opowiada się za hipotezą ostatnią. Argumentami ją wspierającymi są: istnienie w Prostyni tzw. bindugi, wydzielonego miejsca, w którym gromadzono i wiązano drewno do spławu, a następnie spławiano je, oraz oznaczanie Prostyni (obok Drohiczyzna, Nura czy Broku) na najstarszych mapach Polski (s. 21).

Nazwę *Prostynia* 1432 (w takiej postaci została odnotowana miejscowość w najstarszych źródłach) wywodzą toponomaści od stp. ap. *prostynia* ‘prosta droga’ lub od przymiotnika *prosty* + suf. *-ynia*. Nazwa od wieku XIX utrwała się w formie *Prostyń* (zanika wygłosowe *-a* (SNMP, IX/257–258). W wywodach ks. P. Rytela-Andrianika możliwość powiązania nazwy z topografią terenu, jego ukształtowaniem, się nie pojawia.

Przykłady świadczą, że nadal – mimo wydawałoby się powszechnie przyjętych ustaleń – nazwy stanowią wielką tajemnicę, a każdy z podejmujących zagadnienie ich etymologii, chciałby rzucić nowe światło na ich genezę, czy to wykorzystując swoją wiedzę na temat historii regionu (binduga w Prostyni), czy jego kultury (*ostrowa* – drabina wykonana z grubego wierzchołka drzewa czy

¹¹ Wieś była własnością szlachecką, od niej swoją nazwę wziął ród Prostyńskich [<http://www.parafiaprostyn.pl/index.php/historia-parafii>, dostęp: 25.10.2018; Rymut 2001, II/301], na przełomie XIV/XV należała do rodziny Świejków (P. Rytel-Andrianik 2011: 22).

¹² W tym wypadku należałoby raczej mówić o osadnictwie z Pomorza Zachodniego.

¹³ Autor książki, G. Białuński, na którą powołuje się ks. Rytel-Andrianik, z faktu, że Kamienny bród leżał przy Prostkach, wysunął przypuszczenie, że nazwa *Prostki* pochodzi od staroniemieckiego *brast* (> *brost* ‘brod, nizina’) (Białuński 2002: 13). Na bezpodstawność takiej etymologii zwróciła uwagę E. Kowalczyk, autorka recenzji książki P. Rytela-Andrianika (Kowalczyk 2003: 374).

znak na drzewie w jej kształcie). Nazwy miejscowe na obszarze powiatu ostrowskiego kształtowały się w określonych warunkach historycznych i w określonych wspólnotach komunikatywnych. Tym należy tłumaczyć produktywność nazw rodowych, topograficznych i dzierżawczych czy później relacyjnych. Istotne dla tych typów nazw są powiązania i odrębności pomiędzy systemem apelatywnym a systemem onimicznym oraz relacja nazwa własna – obiekt.

Skróty

antr.	– antroponim
ap.	– apelatyw
bałt.	– bałtycki
cz.	– część
dln.niem.	– dolnoniemiecki
gw.	– gwarowy
im.	– imię
lm.	– liczba mnoga
n.	– nazwa
n. m.	– nazwa miejscowości
n. os.	– nazwa osobowa
niem.	– niemiecki
prus.	– pruski
r.	– rodzaj
stp.	– staropolski
suf.	– sufiks
wsch.słow.	– wschodnio-słowiański
wyr.	– wyrażenie
zn.	– znaczenie

Bibliografia

- Atlas XVI – Pałucki (red.), W., 1973, *Atlas historyczny Polski. Mazowsze w drugiej połowie XVI wieku*, cz. 1: *Mapa, plany*, cz. 2: *Komentarz, indeksy*, Warszawa [<http://rcin.org.pl/dlibra/doccontent?id=5724>]
- Białyński G., *Kolonizacja „Wielkiej Puszczy” (do 1568 roku). Starostwa piskie, ełckie, straduńskie, zelkowskie i węgoborskie (węgorzewskie)*, Olsztyn 2002.
- Bijak U., 1990, *Nazwy zestawione typu Boguty-Augustyny na Mazowszu i Podlasiu*, „Onomastica” 35, s. 31–54.
- Bijak U., 2016, *Polionimia, czyli „wojna nazw”*, „Polonica” 36, s. 55–66.

- Bijak U., 2017, *Transnimityzacja, czyli „wędrówki nazw”*, „Folia Onomastica Croatica” 26, s. 1–14.
- Borek H., *Nazwy relacyjne w toponimii*, [w:] *V Ogólnopolska Konferencja Onomastyczna Poznań 3–5 września 1985. Księga referatów*, pod red. K. Zierhoffera, Poznań 1988, s. 43–51.
- Boryś W., 2005, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
- Długosz-Kurczab K., 2015, *Etymologia nazwy „Wąsewo”*, „Rocznik Ostrowski”, nr 1, s. 132–134.
- Kowalczyk E., 2003, *Na marginesie kolonizacji „Wielkiej Puszczy”*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, nr 3, s. 369–374.
- Kryński A. A., 1925, *O poprawność języka*, „Poradnik Językowy”, z. 6–7, s. 96–98.
- PRNG – Państwowy Rejestr Nazw Geograficznych [<http://www.gugik.gov.pl/pzgil/dane-bez-oplat/dane-z-panstwowego-rejestru-nazw-geograficznych-prng>].
- Rospond S., 1984, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław.
- Russocki S. (red.), 1975, *Ostrów Mazowiecka. Z dziejów miasta i powiatu*, pr. zbiorowa, Warszawa.
- Rymut K., *Nazwy miast polskich*, Wrocław 1987.
- K. Rymut, 1999, 2001, *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*, t. 1, 2, Kraków.
- Rytel-Andrianik P. ks., 2011, *Sanktuarium i parafia Trójcy Przenajświętszej i św. Anny w Prostyni*, wyd. II, Drohiczyń–Rzym–Oksford.
- Samsonowicz H., 1989, *Brok i Puszcza Biała w średniowieczu*, [w:] *Brok i Puszcza Biała. Przeszłość – środowisko geograficzne, kulturowe i przyrodnicze*, Ciechanów, s. 20–26.
- Samsonowicz H., 2006, *Dzieje Mazowsza*, t. 1, Pułtusk.
- SGKP – *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, 1880–1914, t. 1–15, opr. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa.
- SJPdor – W. Doroszewski (red.), 1958–1969, *Słownik języka polskiego*, t. 1–11, Warszawa.
- SNMP – *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany*, 1996–2017, t. 1–14, red. K. Rymut, B. Czopek-Kopciuch, U. Bijak, Kraków.
- Sstp – *Słownik staropolski*, 1953–2002, t. 1–11, red. S. Urbańczyk, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- SW – J. Karłowicz, A. A. Kryński, W. Niedźwiedzki (red.), 1900–1927, *Słownik języka polskiego*, t. 1–8, Warszawa.
- Taszycki W., 1946, *Słowiańskie nazwy miejscowe (Ustalenie podziału)*, Warszawa.
- Taszycki W., 1951, *Patronimiczne nazwy miejscowe na Mazowszu*, Kraków.
- Tyszkiewicz J., 2015, *Dzieje Mazowsza. Lata 1527–1794*, t. 2, Pułtusk.
- UWNMiOF – *Urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych. Nr 134: Powiat ostrowski, województwo warszawskie*, 1971, Warszawa.
- Wiśniewski J., 1982, *Kształtowanie się nazw na północno-wschodnim Mazowszu w końcu XIV i w XV wieku*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego”, nr 8, Prace Językoznawcze, Gdańsk, s. 89–98.
- Wolff A., 1955, *Nazwy miejscowe na Mazowszu, część I*, „Onomastica” I, s. 60–116.
- Wolff A., 1956, *Nazwy miejscowe na Mazowszu, część II*, „Onomastica” II, s. 69–94.

- A. Wolff, E. Rzetelska-Feleszko, 1982, *Mazowieckie nazwy terenowe do końca XVI wieku*, Warszawa.
- Zierhoffer K., 1957, *Nazwy miejscowe północnego Mazowsza*, Wrocław.
- Złotkowski P., 2000, *Zestawione nazwy miejscowe parafii nurskiej*, [w:] S. Warchoł (red.), *Słowiańskie composita onomastyczne (Toponimia. Varia)*, Rozprawy Sławistyczne, nr 17, Lublin, s. 167–177.
- Złotkowski P., 2017, *Nazwy miejscowe dawnego powiatu nurskiego na Mazowszu*, „Zeszyty Cyrylo-Methodiańskie” 6, s. 96–111.

Local names as carriers of knowledge about the region's past (on the example of selected names from the vicinity of Ostrów Mazowiecka)

Summary

The aim of the article is to show the relationship between toponymy in today's Ostrów powiat and the history of this region. The basis for considerations are published historical and linguistic studies. However, not always the results of onomastic research – as is the case with the names *Ostrów* and *Prostyń* – are taken into account in studies concerning the history of the region. Local names in the area of the Ostrów powiat were shaped under specific historical conditions and in specific communicative communities. Topographical, family and possessive names are mostly represented in this area. For the small-noble areas, the composed names, such as *Boguty-Pianki* and *Tymianki-Adamy*, are characteristic. The distribution of this type of names is uneven, most of them occur in the eastern part of the powiat.

Keywords: Ostrów Mazowiecka district, onomastics, place names, named-entity recognition (NER), history of region

Słowa kluczowe: onomastyka, nazwy miejscowe, rozpoznawanie nazwanego obiektu, historia regionu